

V. TÉTEL

IMMANUEL KANT (1724-1804) ETIKÁJA ÉS VALLÁSFILOZÓFIÁJA

A königsbergi filozófus etikájában a „Mit kell tennem?“, vallásfilozófiájában pedig a „Mit szabad remélnem?“ kérdésekre válaszol. Kant etikájának lényegét A gyakorlati ész kritikája című műve, vallásfilozófiájának alapvonalait pedig Az ítélőerő kritikája című alkotása tartalmazza.

A gyakorlati ész kritikája

A gyakorlati ész kritikája (ném. Kritik der praktischen Vernunft) című művében Kant a cselekvés (gör. *praxisz*) felé forduló, az akaratot irányító és az erkölcsi cselekvés normáit a tapasztalattól függetlenül meghatározó ész működését vizsgálja.

A materiális etikák bírálata

A materiális etikák szerint a cselekedet erkölcsi értékét tárgya, anyaga (lat. *materia*) szabja meg. A filozófus ezt a felfogást elutasítja, mert egyetért az empiristákkal abban, hogy a *tapasztalásból nem vonható le egyetemes* törvény. Nem mondhatom például azt, hogy a másik ember testének szikével való megsértése (a cselekedet tárgya, anyaga, vagyis az, amit teszek) erkölcsileg minden esetben rossz, mert az életet mentő műtét esetében egyáltalán nem erről van szó. Az erkölcsi törvény egyébként sem függhet a tapasztalástól: ha például azt tapasztalnánk, hogy egy közösségben mindenki hazudik, a hazugság akkor is helytelen lenne. Az erkölcsi normának egyetemesnek kell lennie, s függetlennek kell lennie a tapasztalattól. – Ez más szavakkal azt jelenti: fel kell tételeznünk,

hogy a *cselekedet értékét* nem az anyaga (nem a tárgya), hanem a cselekvő alanyból eredő *formája* (a szándék) határozza meg.

Az erkölcs megalapozása

A cselekedet erkölcsös voltának alapja a *kötelesség*. Kant szerint az az erkölcsileg jó akarat, amely pusztán a kötelesség kedvéért cselekszik. Példa: ha azért ajándékozom meg a másikat, mert ajándékozni jó érzés, cselekedetem megfelel az erkölcsi törvénynek (legális), de nem erkölcsös.

Pusztán kötelességérzetből cselekedni Kant szerint annyi, mint az erkölcsi *törvény iránti tiszteletből* cselekedni. Az erkölcsi törvény jellemzője az objektivitás és az egyetemesség. Ezért az erkölcsi törvény nem azonos a szubjektív cselekvési elvvel (a maximával). Az ember bármilyen elvet megtehet szubjektív normává. Gondolhatja például azt, hogy jóllehet hazudni nem szabad, kényszerhelyzetben ez mégis megengedhető. Kérdés, hogy ez a szubjektív maxima erkölcsileg helyes-e. Kant válasza nemleges. Általános elvként hirdeti: cselekedj úgy, hogy akaratod maximája egyúttal mindenkor egyetemes törvényhozás elvéül szolgálhasson (KpV A 54).

Az erkölcsi törvény feltétlen (kategorikus) parancsként (imperatívusz) jelentkezik. A *kategorikus imperatívusz* különbözik a feltételes (hipotetikus) parancstól. Kant nem sokat mond arról, hogy tartalmilag mit diktál az erkölcsi törvény. Alapelvként hirdeti: cselekedj úgy, hogy az emberséget mind magadban, mind mindenki más személyében mindenkor mint célt is, sohasem mint pusztán eszközt használd! (Grundlegung zur Metaphysik der Sitten BA 67).

A kategorikus imperatívusz feltétlensége azt jelenti, hogy az *akarat* (az akaratot meghatározó gyakorlati ész) *autonóm*, vagyis önmagának hoz törvényt. Ez úgy értendő, hogy az erkölcsi törvény az emberi természettel adott. Abban az esetben, ha az akarat idegen törvényű (heteronóm), azaz például a hajlam, a jutalom várása vagy az Istentől való félelem határozza meg, ez a cselekedet erkölcsös voltát lerombolja.

A gyakorlati ész három posztulátuma

Posztulátumon (észkövetelményen) általában olyan (még nem bizonyított) tételt értünk, amelyet mindenképpen követelnünk kell valaminek a megértéséhez.

A *szabadság* elméleti bizonyítása lehetetlen. Ennek magyarázata az, hogy a jelenségekre automatikusan alkalmazódik az ok-okozat kategóriája (azaz a jelenségek síkján csak determinisztikus sémában tudjuk megközelíteni a szabadságot). Ennek ellenére elgondolhatjuk azt, mint az erkölcsi törvény föltételét (KpV A 5). És el is kell gondolnunk, mert a szabadság fogalma elválaszthatatlanul egybekapcsolódik az erkölcsiség fogalmával. Az erkölcsi törvény tehát arra ösztönöz, hogy feltételezzük szabadságunkat. Kant álláspontja

így fogalmazódik meg: az ember a jelenségek síkján (empirikusan) determinált, de noumenálisan szabad (KpV A 206).

Jóllehet a *lélek halhatatlansága* elméletileg nem bizonyítható, erkölcsileg mégis posztulálnunk kell. Az erkölcsi törvény azt parancsolja, hogy mozdítsuk elő a legfőbb jót (amelynek két eleme: a szentség és a boldogság). A legfőbb jó első eleme, azaz az akarat (és érzület) teljes megegyezése az erkölcsi törvénnyel, olyan tökéletesség, amelyre földi létünk egyetlen pillanatában sem vagyunk képesek. A legfőbb jó első elemének elérése csak olyan vég nélküli folyamatban lehetséges, amelyben állandóan közelítünk az eszményhez. Ez a vég nélküli haladás azonban csak a lélek halhatatlanságának föltételezésével lehetséges (vö. KpV A 219-223).

Isten léte a tiszta ész segítségével nem bizonyítható. Az erkölcs magyarázatához mégis posztulálnunk kell. Kötelességünk előmozdítani a legfőbb jót, azaz azt az állapotot, amelyben az erény szükségszerűen összefügg a boldogsággal. Ezért posztulálnunk kell lehetőségét. Az erény és a boldogság szükségszerű összefüggését azonban az ember nem tudja megteremteni. Ezért föl kell tételeznünk egy olyan okot, amely az erkölcsiséget és a boldogságot tökéletes összhangba tudja hozni. (vö. KpV A 223-240).

Az ítélőerő kritikája

Az ítélőerő kritikája (ném. Kritik der Urteilkraft) tartalmazza Kant vallásfilozófiájának alapvonalait. Az ítélőerő a tetszés és nemtetszés érzésének képessége, amely valamiképpen az érzéssel van kapcsolatban. Az esztétikai ítélőerő a szépséggel (az esztétikummal) áll vonatkozásban, a teleológiai ítélőerő pedig a természeti célirányossággal.

Kísérlet a vallási remény alapjának igazolására

Kant megállapítása szerint csak a vallással kezdünk reménykedni (KpV A 236). E remény tárgya: a lélek halhatatlansága, a halálon túli örök boldogság és Isten léte. E remény alapját az elméleti ész nem igazolhatja, s a gyakorlati ész is csak posztulálja. A jelenségekre korlátozódó elméleti ész és a noumenális világra utaló gyakorlati ész között tehát szakadék húzódik. Kant újra megvizsgálja a kérdést, áthidalható-e ez a szakadék: bizonyítható-e Isten léte, igazolható-e a vallási remény alapja?

A szépség mint Isten valóságára utaló jel

Az *esztétikai ítélet* csak a tárgy képzetének a szubjektumra való vonatkozását tartalmazza. Ezen Kant azt érti, hogy az esztétikai ítélet szubjektív abban az értelemben, hogy a tárgy szépségét nem fogalmak alapján ragadja meg, hanem csupán az alanyban levő tetszés alapjának tekinti (vö. KdU B LII). Ez a szubjektivitás nem zárja ki, sőt feltételezi, hogy a szép tárgy a többi emberi

alanyban is a tetszés érzését váltja ki (és ebből a szempontból az ízlésítélet objektív). Általánosságban véve szép az, ami érdek nélkül tetszik (KdU B 17). Más szempontból: szép az, amit célszerűnek találunk a cél képzelet nélkül (KdU B 62). Ha például egy tulipánt szemlélek, az az érzésem, hogy valamiféle célszerűség (szándék, elgondolás, terv) érvényesül benne. Ugyanakkor nem tudok elképzelni semmiféle olyan célt, amelyet a tulipán megvalósítana (ha világos célfogalom kapcsolódik az élményhez, akkor ez Kant szerint már nem tiszta ízlésítélet!). A *szépség* nem más, mint a *noumenális világ* (az érzékfeletti szubsztrátum; KdU B LVI) *megnyilvánulása* a fenomén szintjén. Igaz ugyan, hogy fogalmilag semmit sem mond a noumenális világról, de hírt ad róla.

A természeti célirányosság mint Isten valóságára utaló jel

Kant különbséget tesz a külső és a belső *célirányosság* között. A *külső* célirányosság azonos a célszerűséggel vagy hasznossággal (ilyen célirányosságot állapít meg például az az ítélet, hogy a rénszarvas avégett létezik északon, hogy az eszkimók élelemhez juthassanak). Az ilyen ítélet nem visz közelebb bennünket a noumenális világhoz, hiszen könnyen megfordítható (az eszkimók azért találnak élelmet a messzi északon, mert ott történetesen rénszarvasok léteznek). A *belső* célirányosság az élőlényekben jut érvényre, amelyek egyszerre (jóllehet különböző szempontokból) okai és okozatai önmaguknak (vö. KdU B 287). Ezek olyan rendszerek, amelyekben a kölcsönös függés relációja van a részek és az egész között (a leveleket például a fa hozza létre, mégis ezek tartják fenn a fa életét). E rendszerekben minden rész a többi által van, s ugyanakkor a többi és az egész kedvéért létezik. Semmi sincs bennük, ami céltalan volna, vagy vak természeti mechanizmusnak volna tulajdonítható (KdU B 296). Mindezt a tapasztalat igazolja. Ha azonban a célirányosságot egyetemes és szükségszerű elvként fogalmazzuk meg, e megfogalmazásnak azon az 'a priori' elven kell alapulnia, hogy az egész természet is célirányos és célirányosságának van egységes alapja. Ám ez a célfogalom és ez a *teleologikus szemlélet csak szabályozó idea* lehet, mert ezt a tapasztalat nem igazolhatja. A természeti cél ideája az érzéki tapasztalaton túlra visz bennünket, de nem bizonyít és tartalmilag semmit sem mond a célirányosság alapját illetően. Úgy tekinthetjük a természetet (és nagyon is ajánlatos úgy tekintenünk), mintha értelmes lény (Isten) célirányos alkotása volna, de ez még nem bizonyíték Isten létezését illetően.

Kant álláspontja lényegesen tehát a harmadik kritikával sem változik. *Reményünk alapja* és tárgya (Isten léte, a lélek halhatatlansága, az örök boldogság) továbbra is a gyakorlati ész *posztulátuma* marad.

A vallás

Az erkölcsiség nem előfeltételezi a vallást (azaz Isten ideája nem szükséges ahhoz, hogy az ember felismerhesse kötelességét). Az *erkölcs* mégis *a vallás*hoz

vezet: Az erkölcsi törvény ily módon a legfőbb jónak, a tiszta gyakorlati ész tárgyának és végcéljának fogalmán keresztül a valláshoz vezet, vagyis ahhoz, hogy minden kötelességet isteni parancsként ismerünk fel, nem mint szankciókat, azaz egy idegen akarat önkényes, magukban véve véletlenszerű rendelkezéseit, hanem mint minden egyes szabad akarat önállóan hozott lényegi törvényeit, amelyeket azonban mégis a legfőbb lény parancsainak kell tekinteni, mert mi csak egy morálisan tökéletes (szent és jószágos), egyúttal mindenható akarattól remélhetjük a legfőbb jót, amelyet az erkölcsi törvény értelmében kötelességünk törekvésünk tárgyává tenni, tehát elérésében is csak akkor reménykedhetünk, ha összhangban állunk ezzel az akarattal (KpV A 233). Kant úgy véli, hogy a jó életvitelen kívül nem tehetünk Istennek tetsző dolgot. Szerinte az egyházat azok az emberek alkotják, akiket az erkölcsi törvény iránti tisztelet egyesít. – A filozófus úgy gondolta, hogy meg kellett szüntetnie a tudást ahhoz, hogy helyet adjon a hitnek. Ugyanakkor ezt a hitet és a keresztény reményt az erkölcsi posztulátumok alapján ésszerűnek tartotta.